

Соціальна структура особистості педагога та фактори її розвитку

Л. М. Назаренко*

Херсонська академія неперервної освіти, Херсон, Україна

*Corresponding author. E-mail: nazarenko-l@bigmir.net

Paper received 13.07.15; Accepted for publication 21.07.15.

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність проблеми формування соціальної структури особистості педагога, охарактеризовано сутність її компонентів, визначено показники та критерії їх прояву у професійній діяльності. Викладено результати дослідження факторів розвитку соціальної структури особистості педагога.

Ключові слова: соціальна структура особистості, педагогічна діяльність, саморозвиток, педагог

Вибір Україною стратегічних напрямів, спрямованих на розвиток людського капіталу, зумовлює пошук нових підходів до реалізації завдань освітньої галузі, пов'язаних з творчим саморозвитком педагога та зміцненням його соціального статусу. Адже завдяки діяльності вчителя реалізується державна політика щодо формування інтелектуального, духовного і професійного потенціалу нації.

Уявляючи модель педагога майбутнього, В. Кремень зауважує на зміні у ролях, які виконує вчитель у суспільстві, а саме: «...він не просто носій певної кількості знань, він не просто володіє методикою навчання і виховної роботи, він – партнер, співучасник, провайдер в цьому величезному інформаційному глобальному просторі» [6, с. 7]. Співзвучною до цього є бачення місії педагога І. Коцаном в тому, що «Учитель ХХІ століття для того, щоб викликати у дітей бажання вчитися, повинен володіти універсальною освітою, ерудицією, бути прогресивним, здатним вести цікаві уроки і давати цікаві завдання» [4, с. 9]. У сучасній професійній ролі вчителів треба вміти поєднувати як особистісні так і професійні інтереси, піклуватися про професійне вдосконалення та на основі здобутих нових технологічних умінь і навичок якісно по-новому вибудовувати навчально-виховний процес. Тому традиційне ставлення до вчителя як виконавця має поступово змінитися в бік визнання його права на вільний вибір змісту, програм, форм післядипломного навчання та свободи педагогічної діяльності загалом.

Аналіз наукових праць дав нам змогу констатувати, що в історії педагогіки проблема становлення соціальної структури особистості педагога посідає чи не головне місце. Так, прикладом може слугувати суспільно-педагогічний рух, що тривав у 60-ті роки ХІХ століття і який був представлений відомими діячами того часу: М. Пироговим, Л. Толстим, М. Корфом, К. Ушинським, М. Чернишевським, В. Белінським, Д. Писаревим, П. Кулішем, Л. Головацьким. Не дивлячись на неоднорідність політичних напрямів, до яких вони належали і відповідно класових позицій, заслуговують на визнання провідні ідеї, втілені ними у розвиток освіти.

Ідеал педагога-громадянина, сформований М. Драгомановим на початку ХХ століття, спирався на «...демократичну, гуманістичну та патріотичну основу національної свідомості вчителя, котра поєднувалася з толерантністю у взаєминах між людьми, з правдою і справедливістю» [15, с. 240].

Просвітницьку роботу серед викладачів проводив П. Куліш, намагаючись привернути їхню увагу до ролі інтелігенції у духовному відродженні української нації. Ідею національного шкільництва розвинуто в працях

М. Грушевського, у яких центральне місце посідає вихователь, що добре знає історію рідного народу, володіє рідною мовою та навчає цьому підростаюче покоління [3]. З повагою до вчителів, які метою свого життя обрали служіння народу, ставився І. Франко [5].

Більш глибокий аналіз соціальної сутності особистості вчителя був здійснений В. Сухомлинським на основі ідеї становлення вчителя-вихователя, яка, передусім, пов'язується з формуванням у нього професійної позиції – визначення свого становища в системі ділових відносин із колегами, учнями та їх батьками [7]. Особливої уваги вчений надавав також формуванню соціальної позиції педагога, який не має права стояти осторонь справ громади і зобов'язаний першим надавати учням і батькам приклад громадянської активності та відповідальності.

Реформування освіти на сучасному розвитку українського суспільства сприяло появі нового уявлення про соціальну структуру особистості вчителя. Так, у працях І. Вачкова, Є. Голобородько, Є. Ісаєва, М. Корепанової, С. Косарецького, О. Кузьменкової, А. Маркової, Л. Мітіної, О. Орлова, В. Слободчикова, І. Харимзянової, О. Щербакової доведено, що допомога в усвідомленні вчителем своєї професійної та соціальної ролі, розширення уявлень про неї, формування нового її змісту істотно позначається на ефективності педагогічної праці.

Різними аспектам професійної кар'єри присвятили свої дослідження В. Берг, Ф. Беттджер, Є. Беррі, Р. Крос, Х. Маккей, А. Маслоу, Б. Швальбе.

Проте, аналіз історико-філософської та психолого-педагогічної літератури дає змогу констатувати, що проблемі формування соціальної структури особистості педагога недостатньо приділена увага. Здебільшого, у наукових працях як попередніх століть, так і сьогодення, йдеться про розвиток соціальної, соціально-психологічної компетентності, відповідних особистісних якостей учителя, виконання ним професійних функцій. Поза увагою вчених залишаються питання, пов'язані з впливом соціального статусу вчителя на результати його професійної діяльності. Є потреба у з'ясуванні змісту окремих компонентів соціальної структури особистості, дослідження їх впливу на саморозвиток педагога.

Метою статті є схарактеризувати соціальну структуру особистості педагога та визначити фактори її розвитку.

Нині учительство, на наш погляд, є своєрідним провідником як науково-педагогічних, так і соціальних ідей. Важко переоцінити його роль у моральному, соціальному вихованні школярів, адже засобами педагогічного впливу через взаємодію з учасниками

навчально-виховного процесу, зокрема батьками та учнями, педагог впливає на формування поглядів останніх, і тим самим коригує процес формування громадянина-патріота. Тому важливим є усвідомлення педагогом суспільних викликів сьогодення, його вміння бачити морально-духовні проблеми соціального середовища, готовність відповідати запитам представників громадськості, представляти і захищати інтереси педагогічної спільноти. Зазначені нами чинники професійно-громадської діяльності складають основу соціальної структури особистості вчителя, яка містить акмеологічний, когнітивний, соціально-діяльнісний та аксіологічний компоненти.

З огляду на те, що проблема професійного зростання людини, її успішність є центральною для такої наукової галузі як акмеологія, сутність акмеологічного компоненту полягає у формуванні орієнтації педагога на підвищення власної конкурентноздатності, розвиток ініціативи, творчості, а також соціальної зрілості. У контексті нашого дослідження ціннісними є показники й критерії акмеологічної готовності, що визначені Х. Шарпенко, а саме: мотиваційно-цільовий (мотиваційна спрямованість професійних інтересів і потреб, педагогічна спрямованість на досягнення вищих щаблів професійної компетентності); змістовно-процесуальний (якість професійно-педагогічних знань, розвиненість умінь, які забезпечують формування професійних компетентностей); рефлексивно-оцінювальний (наявність умінь здійснення самоаналізу й само оцінювання, прагнення до самовдосконалення); креативний (здатність до саморозвитку власних можливостей та творчого перетворення) [10]. Зазначимо, що акмеологічний компонент, на наш погляд, є одним із провідних у соціальній структурі педагога, який безпосередньо впливає на досягнення ним реального професійного успіху.

Ознакою розвитку когнітивного компоненту соціальної структури ми вважаємо сформованість когнітивної компетентності, яку Л. Осипова розглядає як «інтегральну якість особистості, що забезпечує її прагнення і готовність реалізувати свій потенціал (знання технології навчальної діяльності, вміння застосовувати ці знання в практиці, наявність досвіду самостійної навчальної діяльності) при успішному вирішенні проблемних завдань в процесі навчальної та інших видів діяльності» [8, с. 48]. Як зазначає А. Чеботарьова, когнітивна компетентність педагога характеризується усвідомленням суспільної значимості професійної діяльності як цілісного явища; – загальною здатністю мобілізувати наявні знання, досвід, особистісні і соціальні цінності, які придбані ним завдяки навчанню у попередній період життя; розумінням мети своєї роботи, шляхів і засобів її досягнення. Нею також зауважується, що в основі когнітивної компетентності знаходяться когнітивні механізми (методи пізнавальної діяльності людини), когнітивні процеси (форми функціонування когнітивних механізмів), когнітивні операції (способи здійснення процесу або конкретних пізнавальних дій), когнітивні структури (репрезентація знань, що характеризує особистісне сприйняття та інтерпретацію оточуючої дійсності). Тому сучасний педагог, на її погляд, має володіти такими специфічними професійними вміннями, як: інтелектуальними, які виявляються у

здатності ефективно виконувати операції логічного мислення та утворюють інтелектуальну основу професійної праці; аналітичні, через які виявляється вміння діагностувати педагогічні явища, аналізувати їх складові знаходити способи оптимального вирішення педагогічних проблем; інформаційні, що передбачають отримання, систематизації знань, їх адаптацію до педагогічного процесу, організацію їх чіткої та ефективної передачі; рефлексивні, котрі виявляються в уміннях вчителя аналізувати власну професійну діяльність, оцінювати правильність постановки мети і завдань, адекватність змісту педагогічного процесу поставленим завданням, відповідність форм, методів, засобів вдосконалення педагогічної діяльності; мобілізаційні, що виявляються у розвитку інтересу, формуванні мотивації до самоосвіти, стимулюванні саморозвитку й творчості, забезпеченні умов для ефективної самореалізації особистості тощо [11]. Таким чином когнітивний компонент соціальної структури особистості детермінує необхідність оволодіння педагогом навичок критичного мислення, комплексного аналізу й синтезу, об'єктивного оцінювання подій суспільного та особистісно-професійного життя, а також здатністю виконувати різноманітні соціальні ролі.

Актуальність соціально-діялісного компоненту ми обумовлюємо одним із завдань сучасної освіти, сутність якого полягає у налаштуванні учнів на реальну життєву перспективу в тих соціально-економічних умовах, які характеризуватимуть подальший розвиток суспільства. Ми погоджуємося з думкою В. Кременя, який вважає, що «Призначення освіти XXI століття є відродження людського в людині, вивершення її індивідуальності, розвиток свідомого і творчого ставлення до життя, її духовне вдосконалення» [6, с. 7]. Це цілком стосується і учителя як творця самого себе, і його педагогічної діяльності, що забезпечує «творення людини». Задля цього він має усвідомлювати взаємозв'язки між особистісними і соціальними факторами діяльності, вчасно регулювати зовнішні непередбачувані впливи, ураховувати й оцінювати результати педагогічної дії, визначати прогнози на майбутнє, бути готовим до соціальної інтеграції. Відтак педагогу необхідно володіти спеціальними вміннями, а саме: прогностичними, що виявляються у прогнозуванні педагогічного процесу, побудові стандарту кінцевого результату діяльності, складанні плану дій для досягнення поставленої мети, розвитку соціальних партнерських стосунків, орієнтувальними, спрямованими на формування особистісних ціннісних установок, світоглядних позицій; перцептивними, що виявляються в загальному вмінні сприймати й розуміти партнерів по взаємодії, адекватно інтерпретувати поведінку, протистояти стереотипам; комунікативними – організація педагогічного спілкування, встановлення психологічного контакту з учнями, їхніми батьками, колегами, обмін інформацією. Головними показниками, що визначають зміст соціально-діялісного компоненту структури його особистості, є професіоналізм, продуктивність, соціально значущі особистісні якості.

При розробці змісту аксіологічного компоненту нами було враховано, що ціннісна сфера суспільного життя людини дає змогу досліджувати спрямованість її діяльності, а також вказує на необхідність набуття со-

ціумом таких демократичних ознак, як визнання людини, її прав і свобод найбільшою суспільною цінністю та усвідомлення особою інтересів суспільства і держави, її здатність добровільно обмежувати особисті потреби та інтереси задля суспільного блага. З огляду на це педагог повинен бути людиною з високим рівнем соціальної та професійної культури, а засвоєні ним культурні багатства мають втілюватися у педагогічній діяльності, поведінці, у ставленні до світу та самого себе. Відтак нами було визначено такі показники аксіологічного компоненту соціальної структури особистості педагога, як: ціннісна свідомість, ціннісне ставлення, ціннісні установки, ціннісні орієнтації. Сутність їх прояву полягає у наступному. Так, свідомість у філософії розглядається як особливий об'єкт, який дає змогу людині здійснювати життєдіяльність за межами тілесного, взаємодіяти з людьми, цінностями культури, залучатися у різноманітні види діяльності безпосередньо [1]. Ціннісна свідомість особистості, на наш погляд, є формою відображення об'єктивної дійсності, яка дозволяє суб'єкту визначити простір своєї життєдіяльності у результаті осмислення об'єктивного світу і власного буття, орієнтуючись на світ духовних цінностей. Продуктом ціннісної свідомості є формування ціннісного ставлення, сутність якого полягає у зв'язку між предметами (явищами) і суб'єктом, який характеризується значенням одного до іншого [1]. Звідси, ціннісне ставлення – це внутрішня установка особистості, що відображає взаємозв'язок особистісних і суспільних значень та визначає спрямованість людської діяльності. Вона містить когнітивну (знання, інформація) та афективну (емоції, почуття) складові; співвідноситься з потребами людини та виконує захисну функцію, а також є виразом цінностей особистості. Поняття «ціннісна установка» полягає в усвідомленні особистістю власної внутрішньої позиції та передбачає наявність готовності до діяльності у відповідності з визначеними ціннісно-смысловими орієнтаціями. Ціннісні орієнтації за визначенням В. Сласт'оніна, «...в целом отражают направленность личности на определенные ценности в деятельности и поведении, а в каждой конкретной ситуации личность руководствуется ценностными сознанием и отношением» [9, с. 16]. На наш погляд, ціннісна орієнтація - це система стійких ставлень особистості до

навколишнього світу і самого себе у формі фіксованих установок на ті чи інші цінності матеріальної й духовної культури суспільства.

Аналіз наукової літератури у галузях психології, соціології, політології, педагогіки дає нам змогу констатувати, що ціннісні орієнтації відіграють велику роль у розвитку суспільства, так як сутність їхня полягає у відносно стійкій, соціально обумовленій спрямованості особистості на цілі і засоби діяльності й тісно взаємопов'язані із самооцінкою. Тому аксіологічний компонент соціальної структури особистості педагога є дотичним і до таких понять, як: моральні цінності (доброзичливість, терпимість до недоліків інших, здатність прощати, людяність, чесність, правдивість, відповідальність, турбота й опіка, працелюбство, стриманість, повага до старшого покоління) та ознаки демократичного устрою суспільства (економічна, ідеологічна, політична свобода громадян та недержавних громадських організацій; плюралізм і толерантність у всіх сферах суспільного життя; надійна та ефективна система соціального захисту тощо).

Отже, соціальна структура особистості педагога визначає характер цілей і завдань його педагогічної діяльності. Це система ціннісно-смыслових професійних орієнтацій, мотивів, стилю індивідуальної діяльності та спілкування, соціальних компетентностей, яких потребує сучасний стан розвитку освіти та які пов'язані з готовністю брати на себе відповідальність, бути активним у прийманні рішень, урегулюванні конфліктів ненасильницьким шляхом, функціонуванні й розвитку демократичних інститутів суспільства. Як свідчать результати дослідження, здійсненого нами, соціальна структура особистості педагога відтворюється в прагненні та здатності до саморозвитку, неперервної освіти, соціальної інтеграції. Нами також встановлено, що факторами розвитку соціальної структури вчителя можна вважати соціальний статус учителя, свободу педагогічної діяльності та високу мотивацію до особистісно-професійного успіху.

Подальші наукові розвідки будуть присвячені обґрунтуванню та розробці концепції творчого саморозвитку педагога на основі соціумно-аксіологічного континууму.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Том 3. Философия духа. – М.: Мысль, 1977. – 471 с.
- [2] Гречаник О.С. Критерії та показники акмеологічної компетентності вчителя / О.С. Гречаник // Управління школою. № 28-30 (364-366), жовтень, 2012. – С. 50-54.
- [3] Грушевський М. Про українську мову і українську школу. – К.: Веселка, 1991. – 45 с.
- [4] Коцан І. Вчитель XXI століття: нова модель підготовки / І. Коцан // Коментар до інформаційного збірника Міністерства освіти і науки України, № 7, 2010. – 32 с.
- [5] Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки: Курс лекцій. – Тернопіль, 1994. – 436 с.
- [6] Кремень В.Г. Інноваційність і освіта. / В.Г. Кремень // Моделі розвитку сучасної української школи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 11-13 жовтня 2006 р., Черкаси-Саханівка. – К.: СПД Богданов А.М., 2007. – 240 с.
- [7] Левківський М.В. Історія педагогіки: Підручник. – Київ, Центр навчальної літератури, 2003. – 360 с.
- [8] Осипова Л.А. Информационно-образовательные проекты как средство формирования у студентов когнитивной компетентности: дис. канд. пед. наук: Брянск. – 2008. – 146 с.
- [9] Сласт'онін, В.А. и др. Педагогика : уч. пособие. – М.: Академия, 2002. – С. 51-57.
- [10] Хобзей П. Проблема ефективного використання вчительських ресурсів / Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: «К.І.С.», 2003. – 296 с.
- [11] Чеботарьова А.І. Продуктивні та стильові аспекти успішності діяльності / А.І. Чеботарьова. // Успішність особистості: потенціал та обмеження : тези доповідей Міжнарод. наук.-практич. конференції (К., 18 березня 2010 р.) / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова ; ред.: М.Л. Смольсон, Л.М. Зінченко. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – С. 248-251

REFERENCES

- [1] Hegel, G.W.F. Encyclopedia of Philosophy. Vol. 3. The Philosophy of the spirit. M.: Thought, 1977. – 471p.
- [2] Hrechanyk, O.H. Criteria and indicators acmeological competence of the teacher / O.H Hrechanyky // Management School. № 28-30 (364-366), October 2012. – P. 50-54.
- [3] Hrushevsky, M. About the Ukrainian language and Ukrainian school. – K.: Rainbow, 1991. – 45 p.
- [4] Kotsan, I. The teacher of the XXI century: new model of training / I. Kotsan // Comment on the information collection by the Ministry of Education and Science of Ukraine, № 7, 2010. – 32 p.
- [5] Kravets, V.P. History of Ukrainian schools and pedagogy: Lectures. – Ternopil, 1994. – 436 p.
- [6] Kremen, V.H. Innovation and education. / V.H. Kremen // Models of the modern Ukrainian school: Materials of All-Ukrainian scientific conference. 11-13 October 2006, Cherkasy-Sahaniivka. – K: SPD Bogdanov A.M., 2007. – 240 p.
- [7] Levkivskiy, M.V. History pedagogy: Textbook. – Kyiv Center of educational literature, 2003. – 360 p.
- [8] Osipova, L.A. Information and educational projects as a means of formation of students cognitive competence: dis. cand. ped. sciences: Bryansk.– 2008.– 146 p.
- [9] Slastenin, V.A. and others. Pedagogy: Ouch. allowance. – Moscow: Academy, 2002. – P. 51-57.
- [10] Khobzei, P. The problem of effective use of teacher resources / Reform Strategy for Education in Ukraine: Recommendations for Education Policy. – K.: "K.I.S.", 2003. – 296 p.
- [11] Chebotarova, A.I. Productive and stylistic aspects of success / A.I. Chebotarova // The success of the personality: Potential and limitations: Abstracts of the International scientific-practical conference (Kyiv, March 18, 2010) / Institute of Psychology. H.S. Kostyuk Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Nat. ped. University of them. M.P. Dragomanov; Ed.: M.L. Smulson, L.M. Zinchenko. – K: publishers NPU. M.P. Dragomanov, 2010. – P. 248-251

The social structure of the personality of the teacher and the factors its development**L.N. Nazarenko**

Abstract. Actuality of problem of forming of social structure of personality of teacher is reasonable in the article, maintenance of its components is described, indexes and criteria of their display are certain in professional activity.

The author establishes on the basis of analysis of historical, philosophical-psychological and pedagogical literature, that basis of social structure of personality is made professional - social activities of teacher: realization to them public question of contemporaneity, his ability to see the morally-spiritual problems of social environment, willingness to answer to queries of representatives of public and protect interests of pedagogical association.

It is noted that maintenance of acmeological component of the social structure consists in forming of orientation of teacher on the increase of the competition, development of initiative, and also social maturity. Acmeological readiness of teacher con the index of becoming of this component be confessed.

About becoming of cognitive component, as an author considers, level of formed of cognitive competence, that provides aspiring and readiness to realization of creative potential of teacher during the decision of professional tasks and other types of vital functions testifies.

Such indexes as professionalism, productivity, socially oriented personal quality are examined in maintenance of socially-active component of structure of personality of teacher.

The constituents of acmeological component of social structure of personality of teacher are the valued consciousness, values, relations, valued options and valued orientation.

It is set as a results of conducting research, that the social structure of the personality of teacher shows up in aspiring and ability to self-development, continuing education, social integration. And to consider social status of teacher, freedom of pedagogical activity, high motivation to self-development the factors of its development of may be.

Keywords: *the social structure of personality, the pedagogical of activity, self-development, teacher*